

1766 İstanbul Depremine İlişkin Bir Hasar Raporu Belgesi

A Damage Report Document on the 1766 İstanbul Earthquake

Kemal Gurulkan

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

kgurulkan@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5639-696X

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10466546>

Kemal Gurulkan. "1766 İstanbul Depremine İlişkin Bir Hasar Raporu Belgesi". *İnşa 1* (Aralık/December 2023): sayfa 116–125.

Giriş

Dünyanın en faal sismik bölgeleri arasında gösterilen İstanbul, Antik dönemlerden itibaren çeşitli türden salgın hastalıklara ve doğal afetlere tanıklık etmiştir. Veba ve kolera salgını, kuraklık ve kıtlık, çekirge istilası, yangın, fırtına, sel felaketi, tsunami, don vurma (boğazın donması), deprem vb. başlıklar altında değerlendirilebilecek bu afetlerle ilgili bilgileri bir taraftan başta kronikler/vakâyinâmeler olmak üzere dinî, edebî, ilmî ve felsefî eserlerden edinmekteyiz. Öte yandan ise resmî kayıtlara –farklı dönemlere ait belgeler arasındaki nitelik ve nicelik farkını dikkate almak kaydıyla– müracaat etmemiz gerekmektedir.

Bu araştırma notunun konusunu oluşturan belge, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde muhafaza edilmekte (TS.MA.d, 9567) olup, İstanbul'da gerçekleşen bir depreme ilişkin iki yaprak hacmindeki hasar raporundan ibarettir. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nden intikal ettiği anlaşılan bu rapora tarih düşülmemesi farklı spekülasyonlara yol açmış ve söz konusu belge kimi araştırmacı tarafından 1648 tarihli İstanbul depremi ile ilişkilendirilmiştir.¹ Bu kanaatin muhtemel gerekçelerinden ilki, belgede listelenen bütün binaların 1648 tarihinden önce inşa edilmiş olmasıdır. Diğeri ise 1766 depreminde ciddi hasar görmesine rağmen II. Mehmet Camii'ne listede yer verilmemesidir. Bununla birlikte Ambraseys ve Finkel söz konusu gerekçelerin haklılık payı bulunduğunu ancak birkaç nedenden ötürü hasar raporunun 1766 depremi sonrasında düzenlenmiş olabileceğini öne sürmektedir. **Birincisi:** Belgenin yazıldığı kağıtta bulunan *tre luna* (üç hilal) filigranının 1700 öncesinde kullanılmamasıdır. **İkincisi:** Belgede II. Mehmet Camii'nden söz edilmemesinin sebebi, hasar raporunun Bâbüssaâde Ağa'sının sorumluluğundaki yapıları içermesidir. II. Mehmet Camii hasar görmediği için değil, sadrazamın sorumluluğunda bulunduğu için bu raporda yer almamaktadır. **Üçüncüsü:** Belgede sıralanan veriler 22 Mayıs

¹ Örnek için bkz. Mustafa Cezar, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler", *Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri* 1 (1963), 327–414; Semavi Eyice, "Firuz Ağa Camii", *DİA* (1996), 13/135–137. Söz konusu belgenin Kânûni dönemine atfedildiği çalışma için bkz. Fatma Ürekli, Raşit Gündoğdu–Ebul Faruk Önal, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde İstanbul'da Afetler* (İstanbul: AFAD Yayınları, 2018), 2.

1766 depremiyle² ilgili diğer arşiv belgeleri³ ve tarihsel anlatılar ile örtüşmektedir ki bu veriler 1648 depreminin böylesine ağır hasara yol açabilecek boyutta olmadığını göstermektedir.⁴

Gerçekten de Mehmed Hâkim Efendi (ö. 1770),⁵ Çeşmîzâde Mustafa Reşid (ö. 1770)⁶ ve Şemdanîzâde Süleyman Efendi (ö. 1779)⁷ gibi vakanüvislerin anlatıları 22 Mayıs 1766 depreminin Kıyâmet-i Suğrâ olarak adlandırılan 1509 depremi⁸ ölçeğinde, hatta ondan daha büyük bir afet olduğuna yöneliktir. Mehmed Hâkim Efendi'nin ifadesiyle; "Bu zelzele hîn-i fethden berü görülmemişidi. 'Asr-ı Sultân Bâyezîd' de eğerçi zelzele-i şedîde olmuşidi, ammâ bu iştidâd üzere değil idi. İstanbul'a isâbet eden hasârât-ı 'azîme tahrîr olursa mûcib-i se'âmet olur, lâkin şu kadardan fehm oluna ki cevâmi' ve mesâcid ve büyût ve hânât ve emâkin ve dekâkînden bir mahal yokdur ki anda kalil ü kesîr bir rahne olmaya."⁹

İstanbul'un yanı sıra Edirne, İzmit, Bursa ve Gelibolu'da ciddi yıkıma neden olan bu depremle ilgili elimizdeki belge insan kaybına¹⁰ ve afetin toplumsal

² 1179/1776 tarihinde İstanbul'da birden fazla deprem gerçekleşmiştir. Bunlardan 22 Mayıs ve 5 Ağustos depremleri ağır hasara yol açarken diğerleri artçı deprem niteliği arz etmiştir. 1766 yılına ait İstanbul depremlerinin kronolojik sıralaması için bk. Nicolas Ambraseys–Caroline Finkel, *Türkiye'de ve Komşu Bölgelerde Sismik Ekinlikler: Bir Tarihsel İnceleme, 1500–1800* (İstanbul: TÜBİTAK, 2006), 132–145.

³ 22 Mayıs 1766 depremi sonrasında Sultan Ahmed Külliyesi yapılarının onarımına ait keşif defteri (EV.HMH.d. 5600) bu kabilden örnek bir belge olarak değerlendirilebilir. Defterin günümüz Türkçesine transliterasyonu için bkz. Deniz Mazlum, *1766 İstanbul Depremi: Belgeler Işığında Yapı Onarımları* (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2011), 257–272.

⁴ Ambraseys–Finkel, *Türkiye'de ve Komşu Bölgelerde Sismik Ekinlikler*, 139–140.

⁵ Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), II/1216–1218.

⁶ Çeşmîzade Mustafa Reşid, *Çeşmîzade Tarihi*, haz. Bekir Kütükoğlu (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1959), 45–46.

⁷ Fındıklılı Şemdanîzâde Süleyman Efendi, *Mür'i't-tevarih*, haz. M. Münir Aktepe (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1976), 2/A, 85–86.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nicolas Ambraseys, "The Earthquake of 1509 in the Sea of Marmara, Turkey, Revisited" *Bulletin of the Seismological Society of America* 91 (6) (2001), 1397–1416.

⁹ Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, II/1216.

¹⁰ Mehmed Hâkim depremdaki can kaybının 4–5 bin civarında olduğunu aktarmakta, yine yerli ve yabancı kaynaklarda Fatih Medresesi gibi bazı yapılarda yüzlerce insanın enkaz altında can verdiği kaydedilmektedir. bk. Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, 1217; Ambraseys–Finkel, *Türkiye'de ve Komşu Bölgelerde Sismik Ekinlikler*, 133–134.

etkilerine¹¹ yönelik bilgiler içermemektedir. Bununla birlikte İstanbul ve İzmit'te bulunan mimarî yapılardaki tahribatla ilgili veriler vakanüvislerin ifadelerini doğrulamaktadır. Nitekim belgeye göre Atik Ali Paşa'nın Edirnekapı, Dikilitaş ve Karagömrük mevkilerinde yaptırdığı camilerin üçü de hasar görmüştür.¹² Aynı şekilde İbrahim Paşa namına Silivrikapı ve Esekapısı civarında yaptırılan cami, mektep ve medresenin; Koca (Derviş) Dâvud Paşa (ö. 1498) külliyesindeki cami, medrese ve imaretin; Vezir Hâfız Ahmed Paşa (ö. 1613) tarafından Fatih Camii civarında yaptırılan caminin; Bâbüssaâde Ağası Hüseyin Ağa tarafından Tavukpazarı ve Küçük Ayasofya mevkiinde yaptırılan iki caminin; Hoca Paşa Bahçekapı ve Emir Buharî nezdinde yaptırdığı camilerin; Haseki Sultan Külliyesi'nde yer alan cami, medrese, imaret ve dârüşşifânın; Atmeydanı'ndaki Fîrûz Ağa Camii'nin; Gazi Murad Paşa'nın Aksaray'da yaptırdığı cami ve medresenin; Mehmed Bey'in İznik'te yaptırdığı caminin hasar aldığı kaydedilmekte ve hasarın boyutlarına dair ayrıntılı bilgi verilmektedir. Bütün bunlar hasar raporunun 1766 İstanbul Depremi'nin sonuçlarına ilişkin bilgi aktaran salt tarihsel belge olmadığını, aynı zamanda Osmanlı mimarî yapılarının tarihçesine ışık tutan önemli bir kaynak hüviyeti taşıdığını ortaya koymaktadır.

¹¹ Bu depremin sosyal yaşamdaki etkilerini konu alan örnek bir çalışma için bk. Erhan Afyoncu-Zekâi Mete, "1766 İstanbul Depremi ve Toplum Yaşantısına Tesirleri", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri* (İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2001), 85–92.

¹² Mehmed Hâkim Atik Ali Paşa Camii'nin minare ile kubbesinin yıkıldığını aktarmaktadır. bk. Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, 1217.

Belgenin Transliterasyonu

**Câmi'-i Şerîf-i merhûm Gâzi Ali Paşa-yı Atik der nezd-i Dikilitaş
Câmi'-i Kebîr ve Karagümrük kurbünde vâki' Câmi'-i Vasat ve
Edirnekapusu dâhilinde vâki' Câmi'-i Küçük'de bu def'a vuku'
bulan zelzelede harâb olan mahalleri beyân olunur:**

Dikilitaş kurbünde vâki' câmi'-i şerîfin orta kebîr kubbesi bi'l-külliyeye harâb ve minâresinin şerîfe[sine] deĝin harâb ve mekteb-i şerîfin ba'zı mahalleri harâb ve ba'zı mahalleri ta'mîre muhtâcdır.	Vâkîf-ı müşârunileyhin zikr olunan Karagümrük kurbünde vâki' câmi'-i vasatî haremînin avlusunda üç adet kârgir kemerleri bi'l-külliyeye münhedim ve minâresinin şerîfesine gelince bi'l-külliyeye münhedim olmuştur.
Vâkîf-ı müşârunileyhin yine orta kapusu dâhilinde Câmi'-i Küçük'de vâki' minâre ve câmi'-i şerîfin ba'zı mahalleri ta'mîr ü termîme muhtâcdır.	

**Silivrikapusu dâhilinde merhûm İbrahim Paşa Câmi'-i Şerîfi'nin
vuku' bulan zelzeleden harâb ve ta'mîre muhtâc olan
mahalleri beyân olunur:**

Câmi'-i Kebîr kubbesi ta'mîre muhtâc ve minâresi câmi'-i şerîfin duvârına deĝin hedm olmaĝla muhâc.	Ve câmi'-i şerîf kurbünde vâki' mektebinin orta ayaĝı müceddeden ve etrâf kârgir duvarları ve sakfları ta'mîr ü termîme muhtâcdır.
Vâkîf-ı müşârunileyhin Esekapusu'nda vâki' câmi'i şerîfinin minâresi tecdîde muhâc ve etrâf kârgir duvarlarını ta'mîr ü termîme muhtâcdır.	Vâkîf-ı müşârunileyhin yine Esekapusu Câmi'-i Şerîfi haremînde vâki' medresesinin hücurâtı ocaklarından sekiz adet kârgir ocakları bi'l-külliyeye münhedim olmaĝla tecdîd olunmaĝa muhtâcdır.
Yine vâkîf-ı müşârunileyhin Eskapusu kurbünde vâki' ve Kâsım Aĝa Çeşmesi kurbünde vâki' mekteblerinin ba'zı mahalleri ta'mîr ü termîme muhtâc.	

**Câmi'-i Şerîf-i Merhûm Gâzi Davud Paşa der İslambol câmi'-i
şerîf-i mezbûrda ve medrese ve imâret-i âmirelerinde
zelzeleden harâb olan mahalleri beyân olunur:**

Câmi'-i şerîfde mihrâb sofasının kubbe ve duvârı müceddeden yapılmışa muhtâc.	Câmi'-i şerîf-i mezbûrun kebîr kubbe ve etrâf duvârları ve kubbeleri ve sıvaları ta'mîr ü termîme muhtâc.	
Taşra kubbe ve kemerleri ta'mîre muhtâc.	Ve minâresi ta'mîre muhtâc.	Ve medresesinin ve dershâne mahalli ve iki odası müceddeden yapılmışa muhtâc.
Ve on dört oda ta'mîre muhtâc.	Ve medrese-i mezkûrun bağçe duvârı müceddeden ta'mîre muhtâc.	Vâkîf-ı müşârûnileyhin mektebi dahi ta'mîre muhtâcdır.
Ve mütevellî odası ve imâret-i âmiresi ve me'kelhânesi ta'mîre muhtâcdır.		

**Câmi'-i Şerîf-i Merhûm Hâfız Ahmed Paşa der mahalle-i Mi'mar
Sinan der nezd-i Câmi'-i Şerîf-i Sultân Mehmed Han**

Câmi'-i şerîf-i mezbûrun minâresi ve bir kaç aded kubbeleri ve dershâne ve tahtında câmi' kubbesi külliye münhedim ve câmi'in taşrasında ahşabdan sundurma ta'bir olunur kiremid pûşideli cemâ'at mahalli dahi münhedim ve medrese odalarının ve sebîl ve türbe-i vâkîfın ba'zı mahalleri şikest ve hedm olmağla kal'ı iktizâ eden mahallerin sâdır olan fermân-ı âli mücebince hedm olunmuşdur.

**Câmi'-i Şerîf-i Merhûm Ağa-i Bâbüssâ'ade-i sâbık Hüseyin Ağa
der nezd-i Tavukpazarı der İslambol**

Bâ emr-i Hüdâ câmi'-i şerîfin tavanı ve gerek duvârları ve minâresi şerîfeye değîn bi'l-külliye harâb olub ve bâki kalan mahalleri dahi muhâtara olmağla İstanbul kâdisı efendiye ve mi'mâr ağaya hitâben hedm keşîfi için emr-i hümâyûn sâdır olmağla hedm olunmuşdur.

**Câmi'-i Şerîf-i Merhûm Ağa-i Bâbüssâ'ade-i sâbık Hüseyin el-
mezbûri'l-meşhûr be Küçük Ayasofya**

Câmi'-i şerîfin kebîr kubbesinde ba'zı sıvaları dökülmüşdür ve kubbenin etrâfında olan camları gerek sağda ve gerek solda kırılmışdır. Ta'mîr ile vücûda gelir ve fukarânın sâkin oldukları hücurâtda ba'zı çatlaklar zuhûr ve ocaklar ba'zı bütün hedm ve ba'zısı nisfına değîn münhedim olub ve gerek türbede ve gerek memşâlar tarafında bir mikdâr duvâr yıkılmışdır.

**Câmi'-i Şerîf-i Merhûm Hoca Paşa der İslambol der nezd-i
Bağçekapusu ve Emîr Buhârî**

Bağçekapusu kurbünde olan câmi'-i şerîfin derûnunda ve hâricinde ba'zı mahaller meremmât iktizâ eder.	Ve câmi'-i mezkûrun minâresi dahi ta'mîr iktizâ eder.
Emîr Buhârî Tekyesi'nde olan mescid-i şerîfin mihrâbın sağ tarafı duvârı müceddeden ve sol tarafı ta'mîre muhtâcdır.	Mescid-i mezbûrun altı aded havâle camî müceddeden vesâirleri ta'mîre muhtâcdır.
Ve mescid-i mezbûrun minâresi müceddeden olmağa muhtâcdır.	Ve mescid-i mezbûrun derûnunda olan sıvaları müceddeden olmağa muhtâcdır.

**Câmi'-i Şerîf-i Merhûm Cennet-mekân firdevs-âşîyân Haseki
Sultân tâbe serâhâ der İslambol**

Câmi'-i şerîfin derûnunda iki kubbe beyninde olan yayın tahtında ihdâsa meydi olan sûtûn müceddeden olmağa muhtâc ve iki kubbesi dahi ta'mîre muhtâc ve câmi'-i şerîfin kubbelerinde mevcûd olan camları ta'mîre muhtâc ve mûnhedim olan kebîr pencere mahalline vaz' olunub ve minber-i şerîf hedm olunub müceddeden olmağa muhtâc ve minâresi vesâir somları ta'mîre muhtâc ve kârgîr memşâlar müceddeden olmağa muhtâc
Ve mekteb-i şerîfin etrâf duvârları ve şakk olan mahalleri ta'mîre muhtâc
Ve imâret-i âmirenin ikinci kapusu üzerinde şakk olan mahaller ta'mîre muhtâc ve odunluk kapusunda mûnhedim olan sakf ve odun vaz' olunan kapusunun beyninde inhidâma meyleden iki kubbe müceddeden olmağa muhtâc ve ekmekhâne üzerinde hedm olan som kanad ve kilâr derûnunda olan kârgîr yapı ve sıvaları ta'mîr ve iki kapu beyninde inhidâma meyl eden kârgîr duvâr ta'mîre muhtâcdır.
Ve dârû'ş-şifâda kilâr ve on üç aded kârgîr odaların yaraları doldurulub ve sıvaları ve iktizâ eden camları ta'mîre ve dârû'ş-şifâ-i mezbûrun derûnunda olan hamâmın yaraları doldurulması ve sıvaları ve câmekânında tuğla döşemesi ve ba'zı duvarları ta'mîre muhtâc.

**Medrese-i Ağa-i Bâbüssâ'ade-i sâbık Kayış Mustafa Ağa der
kurb-i Hocapaşa**

Medrese-i mezbûrun derûnunda on altı dehliz kubbesi inhidâma meyd ve bir dahi oda kubbesi mûnhedim olmağa on yedi kubbe müceddeden yapılmâğa muhtâcdır.

**Mescid-i Şerif-i Ağa-i Bâbüssä'ade-i sâbık Merhûm Sinan
Ağa der nezd-i Peykhâne der ittisâl-i kulle-i İbrahim Paşa der
İslambol**

Mescid-i şerîfin etrâfında dolma duvarları bi'l-küllîye harâb ve fevkinde sakfı dahi harâba müşrif ve minâresi dahi harâb olmağla müceddeden yapılmadıkca isti'mâlî kâbil değildir.

Câmi'-i Şerif-i Firûz Ağa der Meydân-ı Esb der İslambol

Câmi'-i mezkûrun minâresinin bineği harâb olmağla hedm olunub müceddeden yapılmaya muhtâc.	Ve câmi'-i mezkûrun derûnunda ve taşrasında ba'zı mahalleri ta'mîre muhtâc.
--	---

**Câmi'-i Şerif-i Merhûm Murad Paşa-yı Gâzî der nezd-i Aksaray
der İslambol**

Câmi'-i şerîfin derûnunda sıvaları dökülüb ve taşrasında duvarları münhedim olmağla ta'mîre muhtâc.	Ve câmi'-i şerif-i mezbûrun kenîfleri dahi ta'mîre muhtâc.
Ve câmi'-i şerîfin taşrasında tarîk-i âmm tarafında medrese ittisâlinde olan duvâr ta'mîre muhtâc.	Câmi'-i şerif kurbünde türbe duvârı ta'mîre muhtâc.
Medrese derûnunda olan odaların sıvaları ve iktizâ eden mahalleri ta'mîre muhtâc.	Ve câmi'-i şerîfin minâresi ashâb-ı vukûfun bakmasına muhtâc

Câmi'-i Şerif-i Merhûm Mehmed Bey der İznikmid

Câmi'-i şerîfin minâresinin nisfı bağçeye ve nisfı câmi'-i şerîfin üzerine düşmek ile tavandan yirmi zirâ' kadar mahalli harâb eylediği minârenin temel taşları durur ammâ özürdür.	Ve musallâ tarafında olan duvârın üç bölükde iki bölüğü temeğe değin harâb oldu.
Ve Helvacılar tarafında olan duvârın üç bölüğünde bir bölüğü harâb oldu.	Ve câmi'-i şerîfin sıvaları gerek enderûnda ve gerek taşrasında bir mikdâr sıva kalub kûsûru yekpâre harâb
Ve câmi'-i şerîfin on dokuz aded yüzlü ve üstâdeli camlardan ancak dördü mühimmât kabûl eder ma'adâ müceddeden olmağla muhtâc.	Ve şadırvân dahi eğrildi ol dahi doğrulmağla muhtâc.
Ve tabhânede olan beş aded odanın üçü harâb oldu müceddeden olmağla muhtâcdır.	Ve kenîflerin dahi tarîk-i âmm tarafında olan duvârı harâb oldu müceddeden olmağla muhtâcdır.